

РОЗРОБКА ТА АПРОБАЦІЯ ОПИТУВАЛЬНИКА РОЛЬОВОЇ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ ПСИХОЛОГА

У статті представлені результати розробки теоретичної моделі та її емпіричної перевірки методики дослідження рольової структури особистості психолога. У статті представлені теоретичні підходи до поняття «рольова структура особистості», стандартизація методики «Опитувальник рольової структури особистості психолога», визначені її валідність та надійність. Показана висока ре-тестова надійність опитувальника. Отримана факторна структура опитувальника, представлена такими рольовими структурними компонентами, як «Консультант», «Психотерапевт», «Тренер», «Науковець», «Учитель», «Ідентифікатор емоцій». Опитувальник містить 28 тверджень, які відображають параметри рольової структури особистості психолога.

Ключові слова: рольова структура особистості психолога, професійні ролі психолога, психометричні дослідження.

В статті представлені результати розробки теоретичної моделі та її емпіричної перевірки методики дослідження рольової структури особистості психолога. В статті представлені теоретичні підходи до поняття «рольова структура особистості», стандартизація методики «Опитувальник рольової структури особистості психолога», визначені її валідність та надійність. Показана висока ре-тестова надійність опитувальника. Отримана факторна структура опитувальника, представлена такими рольовими структурними компонентами, як «Консультант», «Психотерапевт», «Тренер», «Учений», «Учитель», «Ідентифікатор емоцій». Опитувальник містить 28 тверджень, які відображають параметри рольової структури особистості психолога.

Ключевые слова: рольовая структура личности психолога, профессиональные роли психолога, психометрические исследования.

Актуальність дослідження обумовлена вимогами сучасної психолого-педагогічної практики у розробці сучасного психодіагностичного інструментарію, спрямованого на дослідження особистості практичного психолога. Провідним напрямом таких досліджень має бути розробка методів дослідження таких професійно важливих якостей психолога, як рефлексія, емпатія, рольова компетентність.

Враховуючи актуальність та недостатню розробленість зазначеної проблеми, метою роботи є розробка та апробація опитувальника, спрямованого на діагностику рольової структури особистості психолога.

Щодо міри наукової розробки проблеми слід зазначити, що дослідження у даному напрямку представлені роботами, присвяченими проблематиці рольової компетентності особистості.

Концептуальному визначенню рольової структури особистості передували положення про соціальні ролі у групі теорій особистості, в яких людина як особистість представлена через якості, що характеризують її взаємодію з оточуючими людьми (рольові теорії інтеракціоністського напрямку І. Гофмана, Р. Лінтона, М. Куна, Дж. Міда, Р. Лінтона, Т. Сарбіна, Т. Парсонса, Р. Ромметвейта), функціональні обов'язки, установки та прерогативи (К. Лумпкін, Р. Мертон, Дж. Морено),

функціонування «соціального я» (М. Шелер), рольову ідентичність (Т. Шибутані).

У вітчизняній соціальній психології наукові погляди на соціальні ролі розглядаються з позицій їх визначення як компонента системи реальних стосунків особистості зі світом (Г.М. Андрєєва), одиниці передачі соціально-типового досвіду (О.Г. Асмолов), конструкту, що об'єднує систему відносин, вид діяльності та норм поведінки (Н.Н. Богомоллова), суспільно необхідного виду соціальної діяльності та способу поведінки (Л.П. Буєва), поняття, що пояснює поведінку і очікування індивіда (Е.Е. Вендров), вираженої суспільством програми дій людини у певних обставинах (Я.Л. Коломінський), форми вираження потреб організації, її очікувань по відношенню до людей як до об'єктів-суб'єктів праці, спілкування, пізнання (Н.А. Крутиков), об'єктивного результату та суспільної значущості діяльності суб'єкта (Є.С. Кузьмін), проблеми, яка лежить в основі дійсності, що імітується (М.М. Лебедева), образу дії, діяльності, яку особистість здійснює через систему функцій (Л.А. Маленкова), нормативно схваленої форми поведінки (А.В. Петровський), сукупність дій, які має виконати індивід, який займає певний соціальний статус у соціальній системі (А.А. Радугін), очікуваної поведінки людини, пов'язаної з її соціальним статусом та типовою для людей відповідного

статусу у даному суспільстві (Д.В. Тадевосян), нормативної системи дій, очікуваної від індивіда у відповідності до його позиції, тобто місцем у конкретній системі соціальних відносин (М.Ю. Шейніс), тощо.

Л.Н. Родигіна вважає, що у визначення поняття «роль» слід виходити з розгляду системи очікувань, які існують у суспільстві стосовно поведінки людини, яка обіймає певне положення, у її взаємодії з іншими індивідами [6]. За А.В. Філіпповим, роль виступає сукупністю очікуваних вчинків, дій у конкретній системі соціальних стосунків [7]. Р.Х. Шакуров дає визначення ролі як соціально-типової системи поведінки (сукупності дій), яка вироблена у даному суспільстві для виконання об'єктивної соціальної функції [8]. На думку М.Д. Левітова, роль має визначитись у двох сенсах: як положення, що займає індивід у групі, та як конкретне втілення цього положення [2]. О.М. Леонт'єв визначає роль як програму, яка відповідає очікуваній поведінці людини, яка займає певне місце у структурі тієї чи іншої соціальної групи. Це структурований спосіб її участі у житті суспільства. Особистість виступає як система засвоєних ролей [3].

Теоретичний аналіз психологічного змісту категорії «роль», проведений у дослідженні В.Г. Максимова, дозволяє навести наступні узагальнення: роль складається з системи очікувань, які існують у суспільстві стосовно поведінки індивіда, який займає певне положення, у його взаємодії з іншими індивідами; роль складається з відкритої спостережимої поведінки особистості, яка обіймає певне положення відносно інших індивідів; роль – це надписані суспільством права та обов'язки; роль – це сукупність та програма дій; роль – це функція, способи реалізації функцій.

В.Г. Максимов визначає системно-рольову діяльність як цілісну систему конкретно-визначених дій, обумовлених соціальною позицією особистості, сформованої на основі набутих соціокультурних норм та правил, у процесі яких особистість відтворює та творчо перетворює навколишню дійсність, вдосконалює себе як цілісну діяльну систему, перетворює в об'єкти своєї діяльності досліджувані феномени природи. Автор підкреслює, що системно-рольова діяльність – це складний, цілісний синергетичний феномен [4].

У дослідженні З.М. Мірошник [3] представлено діагностичну методiku, спрямовану на вивчення рівня розвитку рольових позицій учителя початкових класів. Методика дозволяє визначити рівень розвитку таких рольових позицій, як «Наставник», «Няня», «Дидакт», «Фасилітатор», «Партнер» та «Знавець дитячої психології».

Основний виклад матеріалу.

Виходячи із теоретичних уявлень В.Г. Максимова про існування особистісної диспозиції «рольова структура особистості», а також психологічного конструкту «рольова структура особистості учителя початкових класів», запропонованого З.М. Мірошник, ми поставили мету кількісного вимірювання психологічного феномену «рольова структура особистості психолога». Ми припустили, що вона характеризується інтраіндивідуальною стійкістю та розподілом близьким до нормального її основних параметрів – ролей «педагога», «терапевта» та «дослідника». На основі описаних вище феноменологічних проявів рольової структури були сформульовані тридцять первинних тверджень, що імовірно відображають параметри рольової структури особистості психолога. Для кожного твердження випробовуваним пропонувалося вибрати одну із п'яти варіантів відповідей: «зовсім не згодний», «скоріше не згодний, ніж згодний», «не можу визначитись», «скоріше згодний, ніж не згодний», «повністю згодний».

Психометрична вибірка. В досліджувану вибірку увійшли 197 чоловік — практичних психологів ЗОШ м. Кривий Ріг, Харків, Одеса та Херсон.

Випробовуваним пропонувалося наступна *інструкція*: «Шановний респонденте, оцініть, будь ласка, в балах від 1 до 5, наскільки Ви вважаєте дані висловлювання вірними по відношенню до самого себе. При оцінці використовуйте наступну шкалу:

«зовсім не згодний 1 2 3 4 5
повністю згодний»

Обробка даних проводилася в пакеті StatSoft STATISTICA 6.

Надійність опитувальника. Першим кроком в обробці отриманих сирих даних була перевірка внутрішньої узгодженості опитувальника. Для цього розраховувалося статистика альфа Кронбаха для шкали, що включає всі 30 пунктів. Величина альфа Кронбаха для шкали із 30 запитань склала 0,901, що є вищою за мінімально припустиму величину, яка становить 0,7.

Розраховані показники альфа Кронбаха для кожного пункту опитувальника вказують на те, що пункти 8 «Мені подобається використовувати тести і проєктивні методики у своїй професійній діяльності», 24 «У моїй бібліотеці велика кількість психодіагностичних довідників» погіршують психометричний показник одномоментної надійності, оскільки показник альфа Кронбаха для зазначених пунктів опитувальника, якщо вони будуть видалені з нього, становитиме 0,903. Можна стверджувати, що дані пункти не володіють високою диференційною силою і їх можна виключити із кінцевої версії опитувальника. Видалення цих пунктів привело до збільшення величини альфа Кронбаха, яка становить 0,903 і є прийнятною величиною внутрішньої узгодженості пунктів опитувальника педагогічної рефлексивності викладачів.

Конструктна валідність опитувальника. Для виявлення внутрішньої структури методики проводився факторний аналіз, що дозволяє операціоналізувати трактування методики як сукупності латентних факторів (шкал) і спостережуваних змінних (пунктів), виявити і проаналізувати структуру зв'язків латентних змінних досліджуваної методики з критерійними латентними і вимірюваними змінними, тобто визначити факторний склад і факторні навантаження результату методики.

За результатами експлораторного факторного аналізу (з кутовим обертанням) було виділено шість факторів, які не корелюють один з одним (коефіцієнти кореляції становлять від 0,008 до 0,012).

Перший фактор (інформативність 13,11%) утворили пункти: 2, 7, 17, 25, 15, 13, 1 (представлені у порядку убутання факторного навантаження). Зміст пунктів, що утворили даний фактор, (наприклад, пункт 2 «Завжди підтримую і наставляю своїх клієнтів», або 15 «Виступає помічником у рішенні життєвих проблем моїх клієнтів») розкриває наставницьку та фасилітативну функції психолога у здійсненні практичної діяльності та може бути позначений як фактор «Консультант».

Другий фактор (інформативність 12,39%) об'єднав наступні пункти: 10, 21, 3, 29, 30 (також перераховані у порядку убутання факторного навантаження). Психологічний зміст пунктів, що утворили цей фактор (показовими є пункти 10 (із найбільшим навантаженням (0,797) «Я захоплююся психотерапією і часто

використовую цей вид роботи з клієнтом у своїй діяльності») та пункт 21 «У моїй бібліотеці багато психотерапевтичної літератури» полягає у здійсненні психотерапевтичної функції тому, фактор може бути названий «Психотерапевт».

Третій фактор (інформативність 9,06%) представлений пунктами 9, 27, 28, 26, 18, 16. Психологічний зміст пунктів полягає у змісті показового пункту 9 «Бути груповим тренером – дуже важлива професійна компетенція психолога» та 28 «Мене приваблює робота коуча у професії психолога», тому, на наш погляд, фактор може бути позначений «Тренер».

Четвертий фактор (інформативність 9,28%) утворений пунктами 11, 23, 12. Так, пункт 11 «Меня привлекает научно-исследовательская деятельность психолога», 23 «Я володію засобами математичної статистики і часто їх використовую у своїй професії» та 12 «Я часто публікую науково-методичні статті за результатами моєї професійної діяльності» відображають функціонально-рольові позиції психолога, зміст яких полягає у ролі «Науковця».

П'ятий фактор (інформативність 7,99%) представлений пунктами 6, 5, 4, зміст яких пояснюється пунктом із найбільшим навантаженням (6 «Я виступаю учителем і наставником для своїх клієнтів») і розкриває сутність ролі «Учитель».

Шостий фактор (інформативність 6,81%) утворений пунктами 22, 14, 19, 20 зміст яких пояснений пунктом 22 «Уміння ідентифікувати емоції клієнта – дуже важлива професійна якість психолога» розкриває дійово-поведінкові особливості педагогічної рефлексивності – розкриває роль «Ідентифікатор емоцій».

Отже, перший латентний фактор – «Консультант» обумовлює наступні пункти «Опитувальника рольової структури особистості психолога»: 1, 2, 7, 13, 15, 17, 25. Другий фактор – «Психотерапевт» обумовлює пункти опитувальника: 3, 10, 21, 29, 30. Третій фактор – «Тренер»: 9, 16, 18, 26, 27, 28. Четвертий фактор – «Науковець»: 11, 12, 23. П'ятий фактор – «Учитель»: 4, 5, 6. Шостий фактор – «Ідентифікатор емоцій»: 14, 19, 20, 22.

Таким чином, кінцева версія опитувальника педагогічної рефлексивності включає шість факторів – «Консультант» (7 пунктів), «Психотерапевт» (5 пунктів), «Тренер» (6 пунктів), «Науковець» (3 пункти), «Учитель» (3 пункти) та «Ідентифікатор емоцій» (4 пункти). Дана психодіагностична методика відповідає

Питання психології

сучасним вимогам до психометричного обґрунтування особистісних опитувальників.

Ретестова надійність опитувальника. Повторне тестування однієї і тієї ж вибірки (50 респондентів) було проведено з інтервалом у чотири тижні. Кореляція між результатами першого та другого тестування

виявилася на рівні $r = 0,761$, що свідчить про достатньо високу ре-тестову надійність опитувальника.

Побудова нормативної шкали. В табл. 1 представлені описові статистики «Опитувальника рольової структури особистості психолога».

Таблиця 1

Описові статистики «Опитувальника структури рольової особистості психолога»

Показники рольової структури особистості психолога	Середнє значення	Мінімальне значення	Максимальне значення	Стандартне відхилення
Консультант	25,15	12,00	35,00	4,97
Психотерапевт	16,87	5,00	25,00	4,50
Тренер	24,10	13,00	30,00	3,63
Науковець	8,36	3,00	15,00	2,68
Учитель	11,73	3,00	15,00	2,32
Ідентифікатор емоцій	14,46	6,00	20,00	2,73

При розбивці на три інтервали граничні значення норми для показника за фактором «Консультант» становлять 18-27 балів, для показника за фактором «Психотерапевт» – 12-18 балів, для показника за фактором «Тренер» – 18-25 балів, для показника за фактором «Учитель» – 7-10 балів, за фактором «Ідентифікатор емоцій» – 9-16 балів.

Дискримінативна валідність «Опитувальника рольової структури особистості викладача» перевірялась шляхом визначення кореляційних зв'язків показників ролей із показниками рольової компетентності за методикою П.П. Горностая [1] (таблиця 2).

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки показників ролей та рольової компетентності психолога, n=51

Показники рольової структури особистості психолога	Показники рольової компетентності	
	Рольова глибина	Рольова гнучкість
Консультант	0,13	0,32
Психотерапевт	0,32	0,31
Тренер	0,11	0,37
Науковець	-0,02	0,16
Учитель	-0,14	0,34
Ідентифікатор емоцій	0,42	0,07

Встановлено статистично значущі зв'язки між показником рольової глибини та такими ролями психолога, як «Психотерапевт» та «Ідентифікатор емоцій» ($p < 0,01$), а також між рольовою гнучкістю та ролями «Консультант», «Психотерапевт», «Тренер» ($p > 0,01$). Виходячи з отриманих даних, розвинута рольова структура особистості психолога передбачає високу рольову компетентність особистості психолога. Одні ролі передбачають більш розвинуту рольову гнучкість, яка дозволяє психологу змінювати ролі відповідно до функцій професійного завдання, інші – рольову глибину, що дозволяє успішно

виконувати функціональну роль, повністю поглинаючись у неї.

Висновки.

Рольова структура особистості психолога у межах нашого дослідження представлена такими ролями, як «Консультант», «Психотерапевт», «Тренер», «Науковець», «Учитель» та «Ідентифікатор емоцій».

Стандартизація опитувальника рольової структури особистості психолога показала його високу надійність та валідність. Опитувальник має високу тест-ретестову надійність та може використовуватись для дослідження особистісних особливостей практичного психолога.

ДОДАТОК

1. У своїй практичній діяльності я часто виступаю в ролі консультанта (фактор 1: 0,796).
2. Я завжди підтримую і наставляю своїх клієнтів (фактор 1: 0,745).
3. Мій улюблений вид практичної діяльності – терапія (фактор 2: 0,752).
4. Мета моєї професійної діяльності - психологічний супровід розвитку особистості моїх клієнтів (фактор 5: 0,617).

5. Я здійснюю дуже важливу освітню функцію в практичній діяльності, просвіщаючи моїх клієнтів в питаннях пристрою і функціонування психіки. (фактор 5: 0,708).
6. Я виступаю вчителем і наставником для своїх клієнтів (фактор 5: 0,721).
7. Важлива складова мого практичної діяльності - лікування словом. (фактор 1: 0,564).

Питання психології

8. (9). Бути хорошим груповим тренером - дуже важлива професійна компетенція психолога (фактор 3: 0,581).

9. (10). Я захоплююся психотерапією і часто використовую цей вид роботи з клієнтом у своїй діяльності (фактор 2: 0,797).

10. (11). Мене приваблює науково-дослідна діяльність психолога (фактор 4: 0,735).

11. (12). Я часто публікую науково-методичні статті за результатами моєї професійної діяльності (фактор 4: 0,632).

12. (13). Найчастіше мені доводиться займатися психодіагностикою особи клієнтів. (фактор 1: 0,550)

13. (14). Я люблю використовувати нові психодіагностичні методики у своїй практичній діяльності (фактор 6: 0,550).

14. (15). Я є помічником у вирішенні життєвих проблем моїх клієнтів. (фактор 1: 0,796).

15. (16). Моя професійна задача - сформувані певні психологічні уміння та навички моїх клієнтів (фактор 3: 0,426).

16. (17). Я виступаю «куратором» для моїх клієнтів. (фактор 1: 0,636).

17. (18). Я часто використовую корекційно-розвивальні програми у професійній діяльності (фактор 3: 0,456).

18. (19). Я легко можу розпізнати брехню або нещирість клієнта (фактор 6: 0,581).

19. (20). Я люблю проводити психологічні експерименти (фактор 6: 0,470).

20. (21). У моїй бібліотеці багато психотерапевтичної літератури (фактор 2: 0,760).

21. (22). Уміння ідентифікувати емоції клієнта - дуже важлива професійна якість психолога (фактор 6: 0,557).

22. (23). Я володію засобами математичної статистики і часто їх використовую у своїй професії (фактор 4: 0,666).

23. (25). Мені досить складно позбутися звички, повчати своїх клієнтів. (фактор 1: 0,634).

24. (26). Я часто використовую психогімнастичні вправи, ділові ігри, мозковий штурм і інші методи групової роботи у своїй практичній діяльності (фактор 3: 0,545).

25. (27). Мені подобається проводити групові тренінги. (фактор 3: 0,571).

26. (28). Мене приваблює робота коуча в професії психолога (фактор 3: 0,554).

27. (29). Мені подобається використовувати різні методи психотерапії у своїй практичній діяльності. (фактор 2: 0,750).

28. (30). Я володію засобами екстреної психотерапевтичної допомоги клієнту. (фактор 2: 0,658).

Література

1. Горноста́й П.П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности. – К.: Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.

2. Левитов Н.Д. Теория ролей в психологии / Н.Д. Левитов // Вопросы психологии. – 1969. – 36. – С. 150-158.

3. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. В 2 т. / Леонтьев А.Н. - Т.1. – М.: Педагогика, 1983. – 392 с.

4. Максимов В.Г. Системно-ролевая теория формирования личности педагога / В.Г. Максимов, О.Г. Максимова, Н.Ю. Савчук/ – М. : Academia, 2007. – 536 с. – (Монографическое исследование: педагогика).

5. Мірошник З.М. Рольова структура особистості вчителя початкових класів: [Монографія]. /Зоя Мірошник. – Харків: ХНПУ, 2011. – 306 с.

6. Родыгина Л.Н. Социально-психологические характеристики процесса принятия роли: Дис. ...канд. псих. наук./ Л.Н. Родыгина. – М., 1984. -172 с.

7. Филиппов А.В. Производственная социология, психология и педагогика: учебное пособие для средних специальных учебных заведений / Филиппов А.В., Липинский В.К., Князев В.Н. – М.: ВШ, 1989. – 255 с.

8. Шакуров Р.Х. К категориальному аппарату социальной психологии / Шакуров Р.Х. // Вопросы психологии. – 1972. - №5. – С. 101-111.

Homulenko B. V., vkladach Departments psihologii ROZROBKA TA APROBATSIIYA OPITUVALNIKA ROLOVOI STRUCTURE OSOBISTOSTI PSYCHOLOGIST

The article presents the results of the theoretical model and its empirical verification of the psychologist's role structure of personality research method. The paper presents the theoretical approaches to the concept of "role-playing personality structure", standardization of "Psychologist's role structure of personality questionnaire", defined its validity and reliability. The questionnaire also has high re-test reliability. The resulting factor structure of the questionnaire is presented as role structural components such as the "Consultant", "Therapist", "Coach", "Scientist", "Teacher", "Identifier of emotions". The questionnaire contains 28 statements that reflect the parameters of the psychologist's role structure of personality. The questionnaire may be used by practical psychologist, proving their skills.

Keywords: role structure of personality psychologist, professional roles of psychologist, psychometric studies.